

پیشینه تاریخی

جزیره کیش

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

از

حسین بختیاری

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیشینه تاریخی جزیره کیش

خلیج فارس از گذشته‌های بسیار دور به سبب موقع جغرافیائی ویژه و واقع شدن بر گذرگاه تمدنهای بزرگ، از جهات سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی اهمیت بخصوصی برای فلات ایران داشته در تمامی اعصار و قرون عامل حیاتی و منبع ثروت بوده است و به سبب همین ویژگیها مورد توجه اقوام و ملل مختلف قرار گرفته و قدیم‌ترین تمدنهای بشری در سواحل آن بوجود آمد. هر يك از اقوام و ملل جهانی که به قدرت رسیده‌اند سعی کردند به نحوی بر این منطقه مهم نفوذ یافته و نقشه تسلط بر آن را در سر داشته‌اند. تسلط و نفوذ ایرانیان در خلیج فارس قبل از اسلام کاملاً روشن است، پس از سقوط ساسانیان گرچه منطقه خلیج فارس مدت زمانی رسماً در قلمرو حکومت خلفا قرار گرفت لیکن عملاً نفوذ ایرانیان بر خلیج فارس ادامه یافت و بازرگانان و دریانوردان ایرانی کنترل آن را در دست داشتند، پس از استقرار دولت آل بویه و تسلط

۱- این مقاله متن سخنرانی نگارنده در هفتمین کنگره جهانی باستان‌شناسی و هنر ایران - مونیخ ، آلمان ، شهریور ۱۳۵۵ است ، اینک با افزودن مطالب جدید و ضمائم لازم از نظر خوانندگان محترم میگردد .

معزالدوله بر بغداد و دستگاه خلافت توجه ایرانیان به خلیج فارس بیشتر شد.

خلیج فارس به سبب واقع شدن در مسیر خطوط عمده دریائی جهان در اغلب رقابتها و تحولات اقتصادی شرق و غرب نقش مهمی را به عهده داشته است. در نتیجه آمد و شد دریانوردان و بازرگانان اطراف و اکناف به داخل خلیج فارس بتدریج مراکز بازرگانی مهمی در آن ایجاد شد. آثار و بقایائی که از وجود بنادر و شهرهای پرجمعیت در سواحل آن در طول تاریخ برجا مانده، دلیل بر رونق اقتصادی این منطقه است. شبکه راههای کاروانرو از آسیای صغیر گرفته تا ماوراءالنهر عموماً به سواحل شمالی و شرقی خلیج فارس خاتمه می یافت و محصولات نواحی مزبور به بنادر خلیج فارس برای مصرف و صدور وارد شده از آنجا به دیگر کشورها فرستاده میشد.

در دوران اسلامی مراکز بازرگانی مهمی در حوزة خلیج فارس ایجاد گردید. این قبیل مراکز در طول تاریخ همواره تغییر محل داده و این جایجائی از غرب به شرق بوده، بطوریکه از زاویه شمال غربی به جنوب شرقی این کانونها به ترتیب زمانی عبارت بود از: ابله، بصره، سیراف، کیش و بالاخره هرمز.

ابله در عصر ساسانی نیز یکی از بنادر حوزة خلیج فارس بشمار میرفت. مؤلف حدودالعالم گوید این شهر بر مغرب دجله واقع بوده و دستار و عمامه آن مشهور بوده است.^۱ لیکن با بنیاد بصره در زمان خلیفه دوم از اهمیت ابله کاسته شد.^۲ طبری گوید ابله دروازه

۲- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، شماره مسلسل ۱، تهران، ۱۳۲۵، چاپخانه مجلس، ص ۲۷۹ نقل از حدودالعالم.

۳- آدمیت، رکن زاده فریدون، سمینار خلیج فارس، جلد ۲، ص ۱۴۵، تهران، ۱۳۴۱.

هند شناخته شد و بازرگانانی که در این بندر مشغول فعالیت‌اند با مردم هندوستان روابط صمیمانه‌ای دارند.^۴

بصره در صدر اسلام جایگزین ابله در حوزه خلیج فارس گردید و در قرن سوم هجری در زمان خلفاء عباسی به اوج ترقی خود رسید و در این ایام تنها رقیب اقتصادی آن سیراف بود. نعلین و جامه‌های کتانی بصره شهرت بسیار داشت.^۵

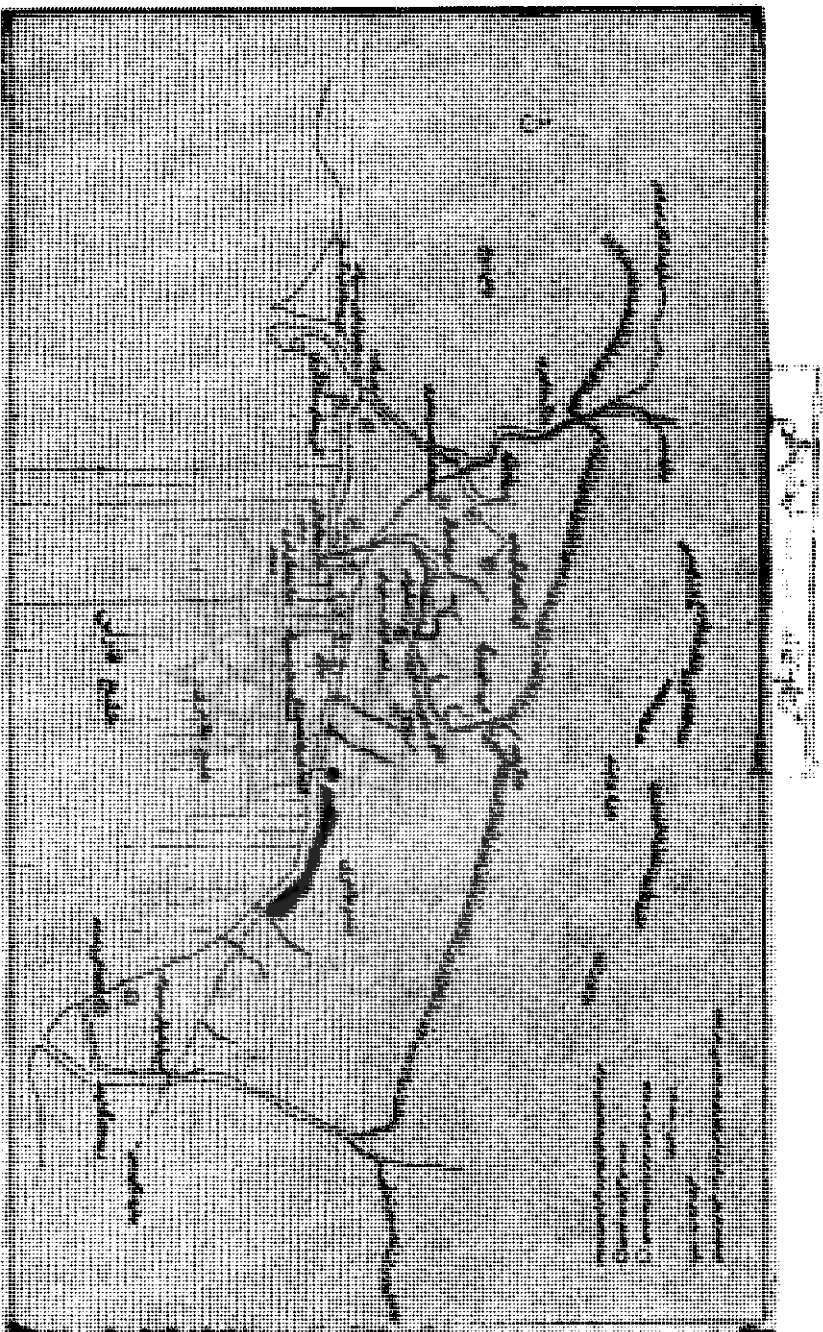
سیراف در سده سوم و چهارم هجری واسطه عمده بازرگانی بین ایران و نواحی مختلف آسیای جنوب شرقی، شهرهای حوزه خلیج فارس، دریای سرخ و آفریقای شرقی بود. در عصر آل بویه این شهر مرکز عمده بازرگانی خلیج فارس بشمار میرفت (تصویر شماره ۱). آثار بندر سیراف در ۲۵۰ کیلومتری جنوب شرقی بوشهر و ۳۶ کیلومتری شرق بندر کنگان قرار گرفته و امروزه بندر طاهری برویرانه‌های آن قرار گرفته است. سیراف از طریق جم و گله‌دار با فیروزآباد و شیراز و در واقع با داخله فلات ایران ارتباط داشت.

اطلاعات ما درخصوص روابط تجارتنی سیراف با دیگرکشورها تا اندازه‌ای قابل توجه است، زیرا یکی از رجال سیراف بنام ابوزید حسن سیرافی که از بستگان نزدیک یکی از فرمانروایان سیراف بنام بستاشه^۶ بود مطالبی درخصوص اوضاع بازرگانی

۴- ویلیامسون ، آندرو - تجارت در خلیج فارس در دوره ساسانیان و قرون اول و دوم هجری ، مجله باستان‌شناسی و هنر ، شماره ۹ و ۱۰ ، ۱۳۵۱ ، ص ۱۴۴ .

۵- حدودالعالم ، به‌اهتمام سیدجلال‌الدین تهرانی ، ۱۳۵۲ ق ، تهران ، چاپخانه مجلس ص ۸۹ .

۶- مسعودی ، ابوالحسن علی‌بن حسین ، مروج الذهب ، ترجمه ابوالقاسم پاینده ، جلد ۱ ، ص ۱۴۳ بنگاه ترجمه و نشر کتاب ، تهران .

تصویر شماره ۱- نقشه باستانشناسی سیراف . این نقشه براساس کاوشهای باستانشناسی ۱۳۵۴-۱۳۵۳ نخستین هیات اعرافی ایرانی به سیراف تهیه گردید. نگارنده در این فصل سرپرستی هیات سیراف را برعهده داشت. گزارش فعالیتهای این فصل در مجله هنر و مردم ، شماره ۱۶۷ ، شهریور ماه ۱۳۵۵ در مقالهای تحت عنوان : «باستانشناسان پردههای فراموشی را از روی بندر سیراف کنار زدند» درج گردید .

سیراف و اوضاع و احوال کشورهای که با آن در ارتباط بازرگانی بود تألیف کرد، ابوزید خود را بریادداشت‌های سلیمان تاجر که بنام «اخبار چین و هند» مشهور است ضمیمه کرد. تاریخ تألیف یادداشت‌های سلیمان تاجر سال ۲۳۷ هجری و زمان تألیف اثر ابوزید سال ۳۰۲ هجری است، بهرحال در مطالب نامبردگان مطالب زیادی در موضوع بازرگانی سیراف اشارت رفته است. و نیز در کتاب عجایب هند تألیف ناخدا بزرگت بن شهریار رامهرمزی که در نیمه اول سده چهارم هجری می‌زیسته بکرات به‌اسامی بازرگانان مشهور سیراف و موضوع سفرهای ایشان برمی‌خوریم که تا اندازه‌ای بازرگانی دریائی سیراف را مطرح کرده است. علاوه بر این موقع استثنائی و اهمیت بازرگانی سیراف نظر غالب جغرافی‌دانان و مورخان دوران اسلامی را بخود جلب کرد و در آثار آنان این جنبه به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است. چنانکه استخری گوید «ساج از زنگبار و میوه‌جات از جم به سیراف آوردند.»^۷ مؤلف حدودالعالم می‌نویسد «سیراف جای بازرگانان و بارگاه پارس است» به قول مقدسی «سیراف رقیب اقتصادی بصره، گذرگاه چین و انبار فارس و خراسان بود.»^۸ کالاهائی که در بازارهای سیراف داد و ستد میشد عبارت بود از سنگ‌های قیمتی، عاج، چوب صندل، چوب آبنوس، کاغذ، عنبر، عود، خیزران، انواع عطریات و ادویه. سیراف مهمترین مرکز صید و تجارت مروارید بوده و این کالا مهمترین رقم صادراتی آن را تشکیل میداد، بعد از آن باید از انجیر سیرافی نام برد. در این شهر ثروت زیادی تولید میشد و مالیات‌هایی که

۷- استخری، المسالك والممالك، طبع لیدن، ۱۹۲۷، ص ۱۲۷.

۸- مقدسی، احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ۱۹۰۶، ص ۴۲۶.

برکالاهای وارداتی بسته میشد بخش مهمی از درآمد محلی را تشکیل میداد. درآمد گمرکی سیراف در حدود $\frac{1}{4}$ عواید گمرکی ایالت پارس بود.^۹ سرمایه بازرگانان سیرافی گاهی به شصت میلیون درهم و گاهی به چهار میلیون دینار می رسید.^{۱۰} از بازرگانان مشهور سیرافی ابوبکر احمد بن عمر سیرافی است که ابن حوقل در ۳۵۰ هجری وی را در بصره ملاقات کرده و از ثروت و مکنت وی ذکری به میان آورده و گوید «ثلث مال وی بالغ بر نهمصد هزار دینار بود.»^{۱۱} غالب بازرگانان سیراف به نقاط دوردست مسافرت می کردند و سالها در شهرهای چین و هند ساکن شده به بازرگانی مشغول بودند.

بمهرحال سیراف همچنان راه پیشرفت می پیمود و تا اواخر عصر آل بویه مرکز عمده بازرگانی خلیج فارس بود. پس از انقراض آل بویه، سلاجقه کرمان بر خلیج فارس مسلط شدند و در جزیره کیش قلعه و شهر جدیدی ساختند. عمادالدوله تورانشاه (۴۷۷-۴۹۰ هـ ق) سلطان سلجوقی کرمان براهمیت این جزیره افزود و آن را مرکز بازرگانی خلیج فارس ساخت.^{۱۲} این مسأله سبب شد که عوایدی که تا این زمان از حیث حقوق گمرکی و دلالی معاملات نصیب سیرافیان میشد از آن مردم کیش گردد و این مطلب

۹- ابن بلخی ، فارسنامه ، تصحیح و اهتمام گای لیسترانچ والنیکلسون ، چاپ کمبریج ، ۱۹۲۱ ، ص ۱۷۱ .

۱۰- استخری ، مسالك و ممالك (ترجمه فارسی) بکوشش ایرج افشار ، بنگاه ترجمه و نشر کتاب ، تهران ، ۱۳۴۷ ، ص ۱۲۱ و ۱۴۳ .

۱۱- ابن حوقل ، صورة الارض ، ترجمه دکتر جعفر شعاع ، بنیاد فرهنگ ایران ، تهران ، ص ۵۷ .

۱۲- آیتی ، عبدالمجید ، تحریر تاریخ و صاف ، بنیاد فرهنگ ایران ، تهران ، ص ۱۰۰ .

دلیل سقوط اقتصادی سیراف است. ضمناً حدوث زلزله سال ۳۶۶ یا ۳۶۷ هجری در سیراف^{۱۳} نیز مزید بر علت شد و این بندر از اهمیت افتاد و اشراف و تجار سیراف به کیش مهاجرت کردند. آخرین مهاجرت سیرافیان به کیش در سال ۴۸۸ هجری اتفاق افتاد.^{۱۴} بطوریکه ابن بلخی^{۱۵} ذکر می کند «کوشش رکن الدوله خمارتکین اتابک سلجوقی فارس، برای جلوگیری از استیلای امرای کیش به جایی نمیرسد. زیرا که امرای کیش هر ساله مبالغی گزاف هدیه به دارالخلافه بغداد می فرستادند و به این ترتیب خود را دست نشانده خلفا معرفی میکردند.»^{۱۶} بطوریکه خلیفه الناصرالدین بالله توجه مخصوص به ایشان داشت.^{۱۷}

بطور کلی عوامل سیاسی و اقتصادی مساعد، موقع ویژه جغرافیائی، عوامل استثنائی طبیعی از جمله هوای مساعد و فراوانی آب، وفور مراتع و نخلستانها و باغات، جملگی محیط مساعدی برای ترقی و پیشرفت کیش فراهم گردانید (تصویر شماره ۲).

بحث اصلی ما در این مقاله بیشتر مربوط به دوره عظمت کیش یعنی از اواخر قرن پنجم هجری تا اوائل سده هشتم هجری است، یعنی در فاصله زمانی بین سقوط سیراف و ظهور هرمز.

در خصوص وجه تسمیه کیش افسانه‌هایی در کتب تاریخی از

۱۳- مقدسی، احسن التقاسیم ص ۴۲۶.

۱۴- اوپن، ژان، بقای شیلاووجاده خنج وفال، مجله ایران، مؤسسه

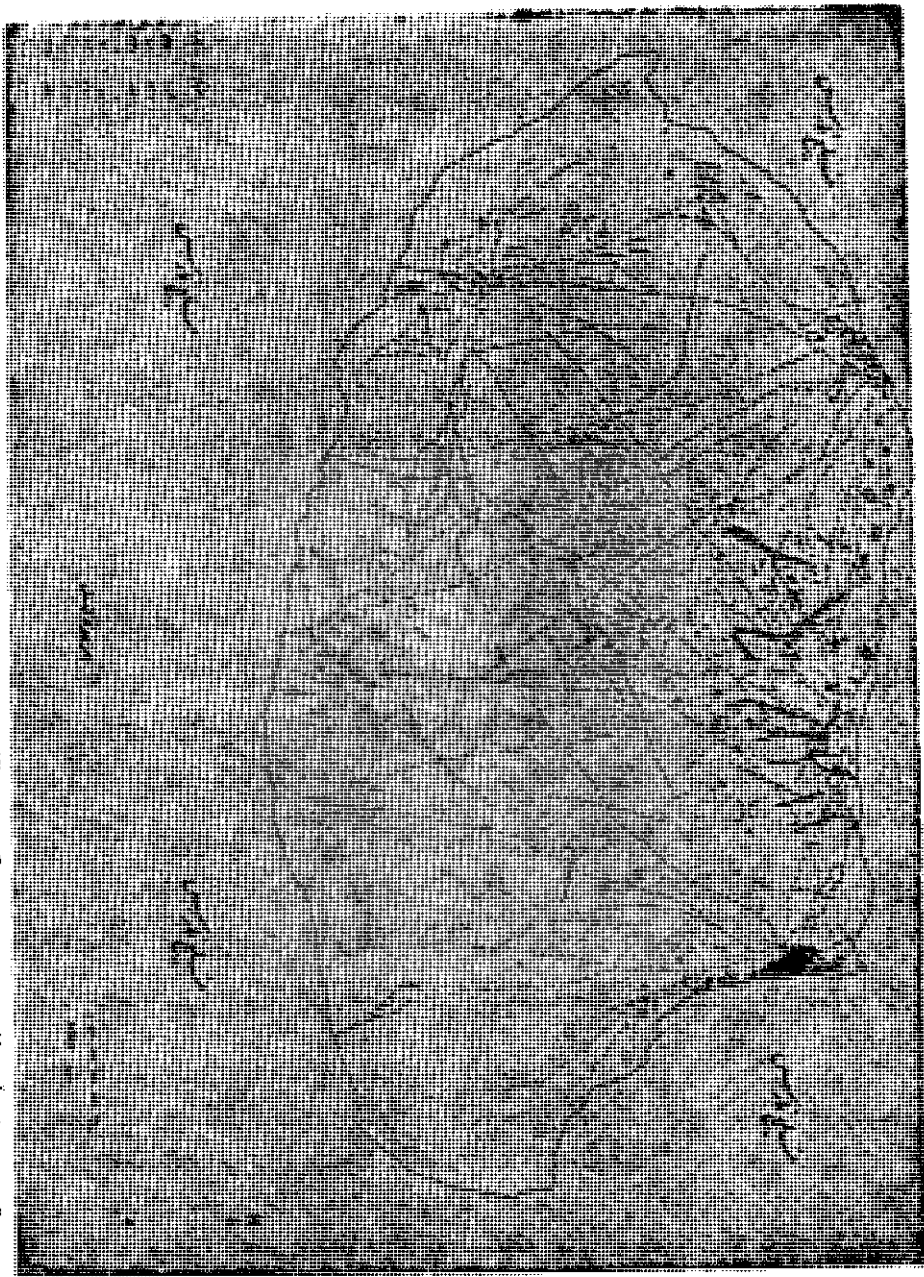
انگلیسی مطالعات ایرانی، جلد ۷، سال ۱۹۶۹ لندن ص ۳۹-۲۱.

۱۵- ابن بلخی، فارسنامه، ص ۱۴۱.

۱۶- اقبال، عباس، مجله یادگار، مقاله سیراف قدیم، سال ۲، شماره

۴، تهران ۱۳۲۴ شمسی، ص ۴-۱۶.

۱۷- آیتی، تحریر تاریخ و صاف، ص ۱۰۳.

تصویر شماره ۲ - نقشه جزیره کیش ، آثار و بقایای کیش قدیم در ساحل شمالی جزیره قرار دارد .

جمله در تاریخ و صاف، تنسوخ نامه و عرایس الجواهر آمده که مضمون همه آنها یکی است و ریشه‌ای واحد داشته اما هر کدام با یکدیگر تفاوت دارد. نام این جزیره در همه متون فارسی و برخی متون عربی کیش یاد شده و از قیس معرب کیش است.^{۱۸} بطوریکه ابن بطوطه می‌نویسد زمانی این جزیره سیراف نیز نامیده میشد.^{۱۹} به عقیده نگارنده این مسأله دلیل بر نفوذ و اعتبار بازرگانان و اشراف سیراف است که به آنجا مهاجرت کردند. رزم‌آرا می‌نویسد نام قدیمی جزیره کیش، «کیان» بوده است.^{۲۰} ولی مأخذی ذکر نمی‌کند، در سال ۶۲۸ اتابک ابوبکر کیش را دولت‌خانه نامید،^{۲۱} و این نام در تمام دوره حکومت اتابکان فارس نام رسمی جزیره کیش بود.

تاریخ قدیم کیش کاملاً روشن نیست، مگر در چند مورد بخصوص از جمله ابن بلخی^{۲۲} می‌نویسد جزیره کیش از کوره اردشیر خوره محسوب میشده، لیکن اطلاعات ما از وضعیت این جزیره پس از سقوط سیراف تا اندازه‌ای مشخص است. و صاف امرای این جزیره را که به بنی قیصر مشهورند از فرزندان یکی از ناخدایان سیرافی میدانند که پس از ماجراه‌های بسیار بر این جزیره دست یافتند و

۱۸- شوشتری، محمدعلی، فرهنگ واژه‌های فارسی در عربی، ص ۵۵۱.

۱۹- ابن بطوطه، سفرنامه، ترجمه محمدعلی موحد، بنگاه ترجمه و نشر

کتاب، تهران، ۱۳۳۷، ص ۲۷۳.

۲۰- رزم‌آرا، حسین علی، جزایر خلیج فارس، سمینار خلیج فارس، ج ۱،

ص ۶۷

۲۱- تحریر تاریخ و صاف، ص ۱۰۵.

۲۲- ابن بلخی، فارسنامه، به کوشش علی نقی بهروزی، انتشارات مطبوعاتی

فارس، ۱۳۴۳، ص ۱۸۹.

درست معلوم نیست بچه کیفیت و در چه تاریخی برکیش مسلط شدند.^{۲۳} به طوریکه وصاف ذکر می کند تاریخ خاندان بنی قیصر را امام سعدالدین ارشد به تفصیل رقم زده،^{۲۴} در کتابی بنام «قرآن السعدین» نویسنده آن در ابتدای تشکیل حکومت خاندان بنی-قیصر امامت کیش را برعهده داشته خاندان وی مدتها این سمت را برعهده داشته اند.^{۲۵} بهر حال کیش سالها تحت نفوذ خاندان بنی قیصر بود و به تدریج قدرت ایشان افزایش یافت و همواره در صدد بودند که قسمتی از سواحل شمالی خلیج فارس را ضمیمه قلمرو خود سازند، تا به آنجا که اتابک سنقور (۵۴۳-۵۵۸ هـ ق) با تقاضای ایشان موافقت نمود و حکومت نواحی ساحلی خلیج فارس را به ایشان واگذار نمود. با شروع حکومت ملک سلطان بن ملک قوام الدین بن ملک تاج الدین بن ملک شاه بن ملک جمشید دولت بنی قیصر رو به ضعف نهاد و سبب آن بود که وی برخلاف پیشینیان خود با شاهان فارس سرکشی آغاز کرد و خراج مربوطه را نمی-پرداخت و در نتیجه اتابک ابوبکر (۶۲۳-۶۵۸ هـ ق) با کمک سیف الدین ابانصر علی بن کیقباد حاکم هرموز دولت بنی قیصر را در سال ۶۲۶ منقرض ساخت، و دو سال پس از آن یعنی در ۶۲۸ به سبب آنکه سیف الدین از عهد خویش بیرون شد اتابک با کمک صلاح الدین محمود لر مجدداً به کیش حمله برد و با کشته شدن سیف الدین این جزیره به تصرف اتابک ابوبکر درآمد و نام «دولت

۲۳- تحریر تاریخ وصاف ، ص ۱۰۱-۱۰۳ .

۲۴- تحریر تاریخ وصاف ، ص ۱۰۳

۲۵- سدیدالسلطنه کبابی ، محمدعلی ، بندرعباس و خلیج فارس ، باهتمام

احمد اقتداری ، ابن سینا ، تهران ، ۱۳۴۲ ، ص ۲۷۴ .

خانه» بدانجا داد.^{۲۶} و از این پس کیش زیر نظر مستقیم اتابکان فارس اداره میشد.

در سال ۶۷۱ محمود پیشوای قلمهات، جزیره کیش را تصرف کرد، اما اتابک مظفرالدین ابوبکر باکمک «سوغونجاق» مجدداً بر آن دست یافت.

در آغاز جلوس غازان خان، ملك اسلام جمال‌الدین در کیش حکومت داشت.^{۲۷} دولتخانه کیش از سال ۶۹۸ تا ۷۰۱، مدت چهار سال همه ساله به مبلغ هفتصد هزار دینار به ابراهیم بن محمدطیبری ملقب به ملك اسلام جمال‌الدین حکمران فارس واگذار شد.^{۲۸}

سرانجام در حدود سال ۷۲۸ قطب‌الدین تهمتن (۷۱۸-۷۴۷ ه. ق) مشهورترین ملك هرموز کیش را تصرف کرد و از این پس جزیره کیش به کلی ضمیمه هرموز گردید.^{۲۹}

جزیره کیش در سده‌های ۵ و ۶ و ۷ هجری بسیار آباد و پر جمعیت و مرکز سیاسی و تجارتي و کشتیرانی خلیج فارس و بندرگاه معتبر کشتی‌های چین، هند، بصره، بغداد و غیره بوده است.^{۳۰} شهرت کیش بدانجا رسید که در حکایات^{۳۱}

۲۶- تحریرتاریخ و صاف ص ۱۰۵ .

۲۷- تحریر تاریخ و صاف ص ۲۰۲-۲۰۵ .

۲۸- تحریر تاریخ و صاف ، ص ۲۴۴ .

۲۹- اقبال ، عباس ، مطالعاتی درباب خلیج فارس و بحرین ، ص ۴۲ .

۳۰- دهخدا ، علی‌اکبر ، لغت‌نامه ص ۴۷۱ ، ۴۷۲ نقل از حاشیه‌شدالازار

به تصحیح علامه قزوینی .

۳۱- مشهورترین این حکایات از آن شیخ سعدی در گلستانست که بازتابی

از نحوه تجارت و اوضاع اقتصادی کیش در آن زمان است :

و اشعار^{۳۲} آن زمان بکرات بنام آن برمیخوریم. جماعتی از علما و فقها بدانجا منسوبند، از علمای مشهور کیش شمس‌الدین محمد بن - احمد‌الحکیم کیشی است که عالم و عارف و صوفی بوده و در معقول و منقول تالیفاتی دارد و کتاب «المهادی فی النحو» از جمله آنهاست.^{۳۳}

«بازرگانی را شنیدم که صدوپنجاه شتر بار داشت و چهل بنده خدمتکار شبی در جزیره کیش مرا به حجره خویش درآورد همه شب نیارمید از سخن‌های پریشان‌گفتن که فلان انبازم بترکستانست و فلان بضاعت بهندوستانست و این قباله فلان زمین است و فلان چیز را فلان زمین گاه گفتمی خاطر اسکندریه دارم که هوایی خوشست بازگفتی نه که دریای مغرب موشست سعدیا سفری دیگرم در پیشست اگر آن کرده شود بقیت عمر خویش بگوشه بنشینم گفتم آن کدام سفرست گفت گوگرد پارسی خواهم بردن به چین که شنیدم قیمتی عظیم دارد و از آنجا کاسه چینی بروم آرم و دیبای رومی بهند و فولاد هندی به حلب و آبگینه حلبی به یمن و برد یمانی به پارس و زان پس ترك تجارت کنم و بدکانی بنشینم»
۳۲- از جمله شیخ سعدی گوید :

«یکی پیر درویش در خاک کیش
چه خوش گفت با همسر زشت خویش»
۳۳- دهخدا، لغت‌نامه، ص ۴۷۲ - مرحوم علامه قزوینی در مجله یادگار، سال ۲، شماره ۲، سال ۱۳۲۴ ص ۵۹-۷۰.

مقاله‌ای در شرح حال شمس‌الدین محمد کیشی دارند که خلاصه قسمت‌هایی از آن را عیناً نقل می‌کنیم: «در مقدمه شرح قطب‌الدین محمود بن مسعود شیرازی متوفی در سنه ۷۱۰ بر کلیات ابن‌سینا که در بین سنوات ۶۹۷-۷۰۳ تالیف شده قطب‌الدین مذکور در ضمن اساتید خود از جمله شمس‌الدین کیشی صاحب ترجمه را می‌شمرد - در کتاب الحوادث الجامعة والتجارب النافعه فی المائة السابعة تالیف ابوالفضل عبدالرزاق فوطی متوفی در سنه ۷۲۳ در حوادث سال ۶۶۵ شرحی گوید که ترجمه آن این است: در این سال شمس‌الدین محمد بن کیشی به بغداد رسید و به تدریس در مدرسه نظامیه معین گردید و حکام و علماء در مجلس درس او حاضر شدند و در این مقام بود تا آنکه بخيال پیوستن بخدمت بهاء‌الدین بن صاحب شمس‌الدین جوینی بنزد او حرکت کرد - در کتاب مونس الاحرار فی دقایق الاشعار تالیف محمد بن بدر جاجرمی شاعر معروف که مجموعه ایست از منتخبات مفصل و مبسوط از اشعار فارسی از قریب دویست نفر از شعرای فارسی زبان و در سنه ۷۴۱ تالیف شده دو غزل صریحاً به اسم و رسم به شمس‌الدین کیشی نسبت داده شده است.

جماعتی از یهود در کنار مسلمین در این جزیره سرگرم مشاغل بازرگانی بودند. بنیامین تودلا ذکر می‌کند که پانصد یهودی در کیش بسر میبردند.^{۳۴} اتابک ابوبکر بهنگام حمله بدانجا در سال ۶۲۸ گروهی از رجال ترکمن، لر، کرد و اهالی ساحل خلیج فارس را برای استقرار نظم در کیش سکونت داد.^{۳۵} یکی از ماموران چینی عصر سلسله سونگ بنام Chao Ju Kua یادآور می‌شود که ساکنان کیش سفید پوست و از نژاد خالصی هستند و غذایشان نان، گوشت، گوسفند، ماهی و خرماست و برنج نمی‌خورند.^{۳۶} ابن‌مجاور در تاریخ مستنصری گوید لباس اهالی کیش از پارچه‌های بافت مراکش است و گوشه دستار خود را می‌آویزند.^{۳۷} شغل عمده اهالی کیش تجارت، مباشرت در فروش کالاها، صید مروارید، دریانوردی،

در کتاب شدالازار که در حدود سنه ۷۹۱ تألیف شده مؤلف آن کتاب در آنجا ترجمه حال مختصری از شمس‌الدین کیشی منعقد ساخته و اینست ترجمه فارسی نوشته مؤلف شدالازار در این باب: مولانا شمس‌الدین کیشی عالمی بود عارف و صوفی که پیوسته ممارست علوم میکرد و فروع را درس میگفت و در معقول و منقول صاحب تصانیف است و مولانا قطب‌الدین محمود بن مسعود بن مصلح شیرازی از جمله شاگردان اوست و قطب‌الدین ذکر این استاد خود را در شرح کلیات آورده سپس به حج بیت‌اله الحرام رفت و چندی در بغداد به ملازمت شیخ جبرئیل کردی سر میکرد و به امر او به خلوت و ریاضت اشتغال داشت. از مصنفات او یکی کتاب هادی است در نحو با عبارتی مختصر و معنی بسیار و او قصاید بسیاری دارد حاکی از غزالت فضل و علو همت و وفور علم و حکمت او وفات او به سال و ستمائه اتفاق افتاد و در خانه خود در محله دزک مدفون شده.

۳۴- بنیامین تودلا ، به کوشش مارکوس ، ناتان آدلر ، لندن ۱۹۰۷ .

۳۵- تحریر تاریخ و صاف ص ۱۰۵ .

36— The book of Marco polo, By Henry Yule, London, 1926, Vol. II PP. 453.

۳۷- نوری‌زاده ، نظری به ایران و خلیج فارس ، طبع ۱۳۲۳ ، تهران .

باغداری و کشاورزی بوده است. بطوریکه اشارت رفت علاوه بر جزیره کیش قسمتی از نواحی ساحلی خلیج فارس و تعداد زیادی از جزایر خلیج زیر لوای حکومت کیش قرار داشت. مستوفی بحرین، ابرکافان، ابرون، خارك، هزو، وساویه را از توابع کیش می‌شمارد.^{۳۸} به قول یاقوت دو سوم عایدات بحرین از آن امیر کیش بوده است.^{۳۹} در پاره‌ای منابع طبرس و سیستان را نیز از توابع کیش شمرده‌اند.^{۴۰}

کیش از اواخر قرن پنجم هجری جایگزین سیراف در تجارت خلیج فارس شد و تا اواخر قرن هفتم هجری مرکز بازرگانی عمده این منطقه بود. تاریخ مرکزیت کیش بین سالهای ۴۳۳ (استیلای قاورد بر کرمان) و ۶۶۵ (سال مقتول شدن وی) است. در قرن ششم هجری کیش مرکز عمده بازرگانی خلیج فارس و مهمترین شهری بود که با افریقای شرقی روابط تجارتي داشت. در حقیقت موقع کیش در شرایط دریانوردی آن زمان این جزیره را به صورت يك پایگاه دریائی درآورد. کیش از مراکز صدور و ارتباط بین ایران و چین بوده علاوه بر اهمیت آن از نظر بازرگانی ایران با چین، تجارت ایران با هندوستان، عربستان، سواحل دریای سرخ و کشورهای افریقای شرقی نیز از همین طریق صورت می‌گرفت. این جزیره با داشتن مروارید، مزارع حاصلخیز، گله‌های گاو و گوسفند جای بسیار مناسب‌تری از سیراف بود، باغها و آب‌انبارهای

۳۸- مستوفی، حمداله، نزهةالقلوب، به اهتمام محمد دبیر سیاقی، کتابخانه طهوری، ۱۳۲۶ تهران، ص ۱۶۴.

۳۹- یاقوت، معجم‌البلدان، طبع بیروت، ص ۴۲۲.

۴۰- دهخدا، لغت‌نامه، شماره مسلسل ۱۰۹، ص ۵۵۳، چاپ دانشگاه تهران

نقل از المضاف الی بدایع الازمان ص ۳۴.

آن بیشتر احتیاجات ساکنین جزیره را رفع میکرد.

در سده ششم هجری با توسعه شیراز در زمان سلطنت اتابکان سلجوقی، عطر و پرورش ابریشم در فارس برای بازرگانان کیش درآمد فراوانی تأمین میکرد، عاج، طلا و ساج افریقای شرقی، پوست و عنبر از سواحل سومالی در بازارهای کیش با مروارید، قماش، خرما، ماهی خشک خلیج فارس مبادله می‌شد، در همین ایام رقابت بازرگانی بین عدن و کیش برای تصاحب بازارهای افریقای شرقی و مخصوصاً در مورد برده فروشی منجر به چند برخورد دریائی بین دو دولت شد.^{۴۱}

ابن‌خردادبه از محصول خرما، گله‌ها و صید مروارید کیش سخن می‌گوید.^{۴۲} یاقوت متذکر می‌گردد که کیش پنج بازار معمور دارد و حاکم آن صاحب اسبان عالی عربی است و در این جزیره صید مروارید رواج دارد.^{۴۳} در عرایس الجواهر نیز کیش از مراکز صید بهترین نوع مروارید ذکر شده،^{۴۴} و صاف‌گوید بازرگانان از هند، سند، چین، ترکستان، مصر، شام و قیروان به کیش وارد می‌شوند و کالاهای خود را عرضه میدارند.^{۴۵}

به‌طور کلی کالاهای وارداتی به کیش عبارت بود از: انواع پارچه‌های ابریشمی، کتانی، ارغوانی، انواع مواد غذایی، قمقمه، گندم سیاه، ارزن، کتف، جو، ماش، ادویه، عاج، طلا، پوست و

۴۱- ریکس، توماس، دریانوردی در خلیج فارس فرهنگ ایران زمین

جلد ۱۸، تهران، ۱۳۵۱، ص ۴۰۱-۴۲۰

۴۲- المسالك والممالك، ابن‌خردادبه، طبع لندن، ۱۳۰۶، ص ۶۲.

۴۳- یاقوت، معجم البلدان، چاپ بیروت، ص ۴۲۲.

۴۴- کاشانی، ابوالقاسم، عرایس الجواهر، به‌کوشش ایرج افشار،

انجمن آثار ملی، ص ۸۴. ۴۵- تحریر تاریخ و صاف، ص ۱۰۰

عنبر و صادرات عمده اسب، مروارید، قماش، خرما و ماهی خشک بوده است. ظاهراً تجارت ظروف سفالین و مروارید از اهمیت بیشتری برخوردار بود.

این مجاور می نویسد تجارت ظروف سفالین منحصر به سلطان کیش بود و کس دیگری اجازه خرید و فروش آن را نداشته است.^{۴۶} از مرواریدهای صید شده خمس آن متعلق به امیر کیش بود و بقیه را بازرگانان می خریدند و اغلب مروارید را پیش خرید میکردند.^{۴۷} مستوفی اشاره می کند که حقوق دیوانی کیش چهارصد و نود و یک هزار هزار دینار بوده است.^{۴۸}

با وصف این نوبت کیش نیز سرآمد و سرانجام هرمز بر آن غالب گردید و دروازه تمدن شرق شد و کیش با مدنیت پرشکوهش بخواب گرانی رفت و در پس پرده قرون پوشیده ماند و بتدریج به دست فراموشی سپرده شد.

درواقع انقراض ملوک بنی قیصر و ضمیمه شدن کیش به منطقه فرمانروائی اتابک ابوبکر اعتبار تجارتي کیش را که جانشین سیراف قدیم شده بود بزودی از میان برد و بندر هرموز بری در ولایت موغستان از نیمه اول قرن هفتم هجری جایگزین آن گردید، بندر هرموز از حوالی سال ۷۰۰ هجری از اعتبار افتاد و اهالی آن به جزیره جرون مهاجرت کردند و آن جا را به یادگار وطن اصلی خود هرموز نام نهادند. جزیره هرموز از ابتدای قرن هشتم هجری مقام کیش و هرموز قدیم را در بازرگانی خلیج فارس یافت

۴۶- ویلسون ، خلیج فارس ، چاپ لندن ، ص ۱۰۰

۴۷- ابن بطوطه ، سفرنامه ، ص ۲۷۱ .

۴۸- مستوفی ، حمداله ، نزهة القلوب ، ص ۱۶۴ .

و این حال تا تسخیر آن بدست پرتغالیها یعنی سال ۹۱۲ باقی ماند و حتی بعد از آن هم تا زمان شاه عباس کبیر باقی بود.^{۴۹}

حال پیش از بازگو کردن نتایج مقدماتی بررسی باستان-شناسی جزیره کیش که در زمستان ۱۳۵۴ توسط نگارنده صورت پذیرفت،^{۵۰} اشاره‌ای به گفته مورخان درباره بناها و وضعیت ساختمانی شهر کیش میکنیم. و صاف می‌نویسد قصر ایوان ملک-جمشید در جزیره کیش با وجود دوری راه از نابند پدیدار است و به شیوه ایوان نابند ساخته شده، توضیح اینکه نابند یکی از شهرک‌های تابع سیراف بوده و چنانکه و صاف می‌نویسد: عضدالدوله در آن جا ایوان رفیع بنیاد گذاشته که به ایوان نابند معروف است.^{۵۱} و نیز اشاره می‌کند که بنی قیصر در کیش بنائی رفیع ساختند و آن را «آفریدو» نامیدند.^{۵۲}

۴۹- اقبال ، عباس ، مطالعاتی در باب بحرین و سواحل خلیج فارس ، تهران ، ۱۳۲۸ ، ص ۳۲ جزیره هرمز نخستین بار در زمستان ۱۳۵۵ و بهار ۱۳۵۶ توسط گروهی از باستانشناسان ایرانی از طرف مرکز باستانشناسی ایران بررسی و کاوش گردید . نگارنده سرپرستی این گروه را بعهده داشته است . در این فصل آثار قابل توجهی از جهات شهرسازی ، خانه‌های خصوصی ، تاسیسات دفاعی ، ابنیه مذهبی ، ساختمانهای عمومی ، تاسیسات ذخیره آب ، معماری محلی ، کوره‌های سفالگری ، سفالچینی و سکه‌های محلی کشف و کاوش گردید و گزارش آن در ششمین مجمع سالانه کاوشها و پژوهش های باستانشناسی ایران در آبان ۱۳۵۶ ارائه گردید .

۵۰ - در زمستان ۱۳۵۴ نگارنده از طرف مرکز باستانشناسی ایران برای انجام یک بررسی کوتاه مدت و فشرده بمنظور تهیه طرح و برنامه‌ریزی باستانشناسی به جزیره کیش عزیمت نمود. پس از این بررسی و بازدید از محوطه تاریخی کیش برنامه‌ای جهت آغاز فعالیت های باستانشناسی جزیره کیش فراهم کرد. امید است با انجام این برنامه اطلاعات مادر باره این جزیره وسیع تر شود.

۵۱- تحریر تاریخ و صاف ، ص ۱۰۱ . ۵۲- تحریر تاریخ و صاف ، ص ۱۰۳

قزوینی گوید شهر کیش زیباست و تماشایش فرح بخش و دارای دیوار، دروازه‌ها، باغات، ساختمان‌ها، لنگرگاه و یک بازار است، آب آنجا از چاه تأمین می‌شود ولی اغنیاء آب انبارهای خصوصی دارند.^{۵۳}

این مجاور می‌نویسد کیش شهری بزرگ است و حصاری دور آن کشیده شده، یک قنات که پادشاهان دوره پیش آن را بنیاد نهاده‌اند از میان باغ امیر می‌گذرد که آب جویبارها و چشمه‌ها وارد آن شده منابع و آب‌انبارهای شهر را پر می‌کند، خانه‌ها از سنگ بنا شده و خیلی مرتفع و گاه به بیش از هفت طبقه می‌رسد و هر یک صورت قلعه‌ای را دارند.^{۵۴}

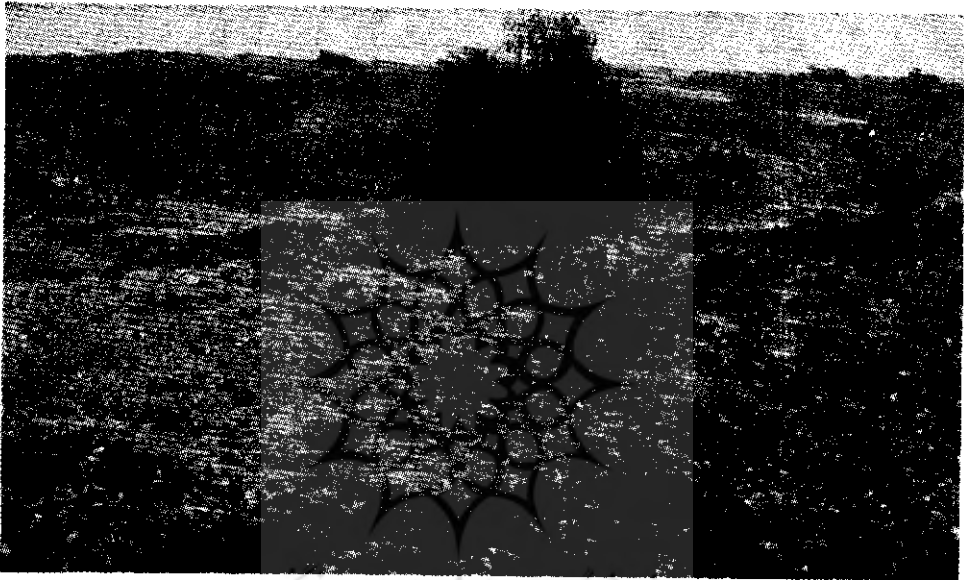
اکنون به بعضی از نتایج اولیه باستان‌شناسی زمستان ۱۳۵۴ در جزیره کیش می‌پردازیم:

جزیره کیش، در فاصله ۳۲ کیلومتری بندر چارک و ۹۰ کیلومتری جنوب غربی بندر لنگه قرار دارد و باتنگه‌ای به عرض ۱۸ کیلومتر با ساحل خلیج فارس فاصله دارد. این تنگه بخوبی قابل کشتیرانی است، صرف نظر از بعضی ناهمواریهای داخلی سطح جزیره صاف است، از حیث آب و هوا بهترین جزیره خلیج فارس است. طول و عرض جزیره ۷×۱۵ کیلومتر و تقریباً بیضی شکل است، زمین جزیره در ساحل از مواد آهکی و صدفی و در داخل

۵۳- قزوینی، ذکریا محمدبن محمود، آثارالبلاد و اخبار العباد، بیروت، ۱۲۷۵، ص ۲۴۳.

۵۴- ویلسون، خلیج فارس، ص ۱۰۰

از خاک رس مخلوط با شن و مستعد همه نوع زراعت است. هیچ گونه رودخانه و بریدگی و چشمه در آن در حال حاضر دیده نمی شود. کیش به صورت جلگه و گرمسیر مرطوب است و در تابستان درجه حرارت به ۴۵ درجه سانتی گراد می رسد. آب آشامیدنی سابقاً از

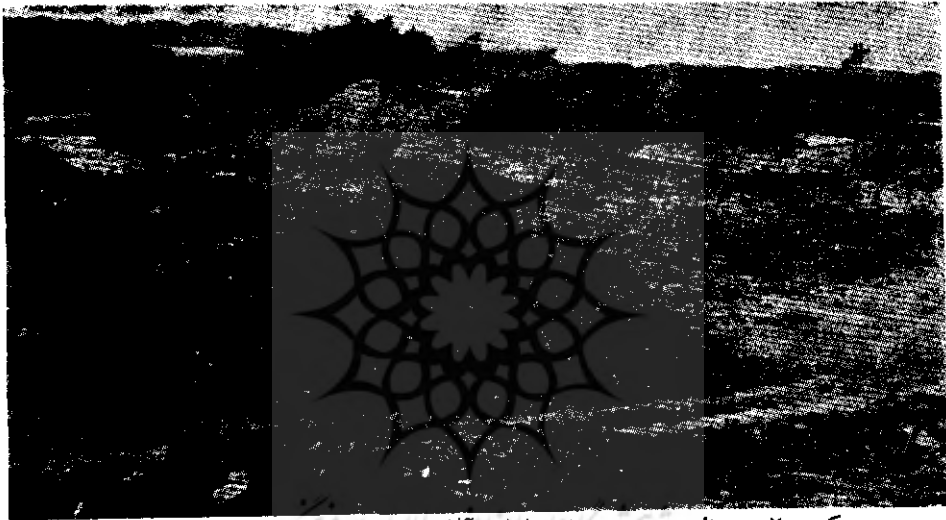

عکس ۱- منظره عمومی از ویرانه های شهر قدیمی جزیره کیش

چاه و آب باران تأمین میشد و فعلاً با شیرین کردن آب دریا این مشکل حل شده است. درختان نخل، لور، کنار، کهور، قرت بخصوص در سواحل شمالی آن فراوان است.

بقایای شهر قدیمی کیش در اواسط ساحل شمالی جزیره در همان محلی که مورخان بدان اشاره کرده اند قرار دارد. آثار مزبور در حال حاضر به صورت پشته های بزرگی مرکب از بناهای سنگی یا ملاط ساروج و گچ مشاهده می شود (عکس ۱ و ۲)، وسعت آثار

حدود ۳ کیلومتر در هفتصد متر است. بناها از قلوه سنگهای شنی ساخته شده، روی بعضی از دیوارها پوشش گچی نمایان است. ارتفاع بعضی از ساختمانها به بیش از شش متر میرسد که دال بر وجود طبقات متعدد است، نزدیک به ساحل آثار ساختمان عظیمی دیده میشود که با چند راهرو و دهانه سنگی و پلکان به دریا راه دارد. این بنا دارای پشتیبانهای نیمدایره بیرونی است.

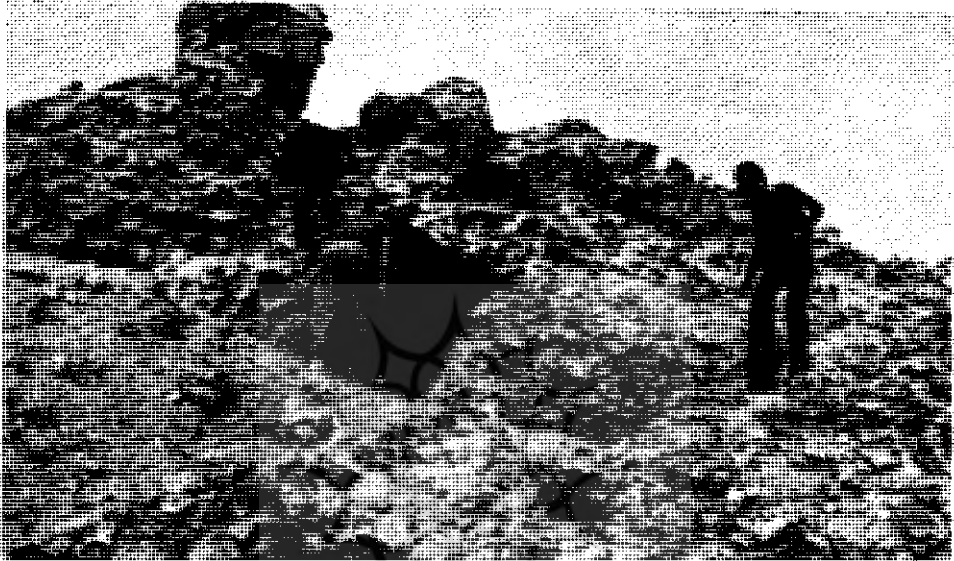

عکس ۲- منظره عمومی از بقایای آثار معماری شهر قدیمی جزیره کیش .

مجاور ساختمان مزبور بنای دیگری خودنمایی می کند که اهالی بدان «قصر حریره» گویند، (عکس ۳). آثار قابل توجه دیگر بقایای یک مسجد و تعدادی آب انبارهای بیضی شکل است که مشابه آن را در سیراف داریم. سراسر محوطه مملو از سفالهای فراوان و متنوع مربوط به سده های چهارم تا هفتم هجری است. رایج ترین آن ها قطعات سلاذن با نقوش اژدها، ماهی و گل های تزئینی است. قطعات معروف به اسگرافیاتو، و ظروف لعابدار با نقوش سیاه آبی بر زمینه نخودی نیز به مقدار زیاد پراکنده است.

با بررسی و کاوش های باستان شناسی در کیش امید میرود که

اوضاع اقتصادی و بازرگانی بین سیراف - کیش از يك طرف و کیش - هرمز از سوی دیگر هرچه بیشتر روشن شود. و نیز سیر

عکس ۳- نمائی از ساختمان مشهور به «قصر حریره» جزیره کیش .

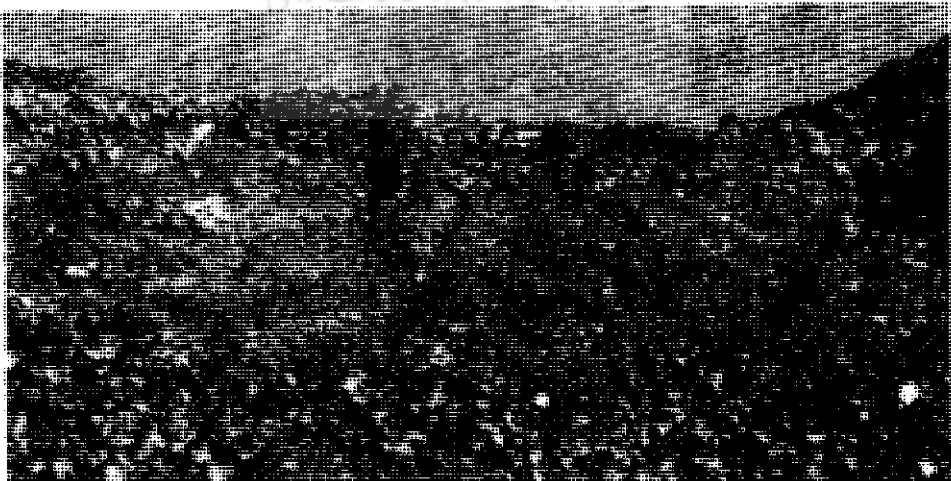

عکس ۴- بقایای يك ساختمان قدیمی با پشتیبان نیم‌دایره - جزیره کیش

تجارت و سایر جنبه‌های تاریخی و سیاسی از ابله به بصره، سیراف، کیش و هرمز مورد تحقیق قرار گیرد. از طرف دیگر روابط این نقطه با شرق دور، سواحل آفریقای شرقی، نواحی جنوبی خلیج فارس، شهرهای بین‌النهرین خصوصاً بغداد و نواحی ساحلی دریای سرخ مورد توجه خواهد بود.

عکس ۵ - بخش داخلی یکی از بناهای قدیمی جزیره کیش بامصالح قلوه سنک وملاط گچ

عکس ۶ - منظره عمومی یکی از ساختمان های قدیمی جزیره کیش .